

**Dövlət idarəetmə organlarına
kitabxana-informasiya xidmətinin qiymətləndirilməsi
(kitabxana-informasiya xidmətinin müasir problemləri)**

Kazimi Pərviz Firidun oğlu

Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müəllimi
Tarix üzrə fəlsəfə dokтору
pkazimi@mail.ru

Açar sözlər: İnformasiya bazarı, informasoyanın qiyməti, infofrmasiya xidməti, kitabxana informasiya xidməti.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin spesifikliyi, onun mədəni, sosial, siyasi, psixoloji və pedoqoji xassələri bu fəaliyyətin qiymətləndirilməsində vahid bir formulun işlənilib hazırlanmasını daim mürəkkəbləşdirən bir amil olmuşdu. Bu məsələ bütün dövrlərdə mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmiş, bu qiymətləndirmə zamanı bir necə istiqamət əsas olaraq götürülmüşdü: siyasi (dövlət və güc atributunu ifadə edən) qiymətləndirmə və dəyər (maddi ekvivalentini) ifadə edən qiymətləndirmə.

İnformasiya proseslərinin sürətlənməsi, informasiyanın gündəlik həyata və iqtisadiyyata artan təsiri informasiyanın kapitallaşmasını təmin etdikcə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi problemi daha da aktuallaşır.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, təsərrüfatın idarə edilməsinin iqtisadi metodlar sistemi, maliyyə sağlamlaşması, bazar münasibətlərinin inkişafı, milli iqtisadiyyatın balanaslaşdırılması, müxtəlif mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsi, özünümaliyyətləşdirmə və öz maliyyətləşdirmə, ictimai istehsalın effektivliyinin və milli gəlirin artması, bütövlükdə təsərrüfat mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və onun son məhsula təsir etməsi –bütün bunlar qiymətləndirmə mexanizminin həyata keçirilməsindən asılıdır.

İnformasiya xidmətinin forma və üsulları coxaldıqca məlumat kütləsinin mötəbərliyi və sorgunun təmin edilməsinin relevantlıq dərəcəsi gündəmə gəlir. Bu zaman kitabxana informasiya xidmətinin təmin edə biləcəyi informasiyanın mötəbərlik dərəcəsi hər hansı bir lokal və ya integral məlumat axtarış sistemlərində olmayacaq qədər yüksəkdi. Sorgunun relevantlığı da kitabxana faktoru ilə yüksək nəticə ala bilər. Kitabxana informasiya xidməti istehlakçı-kitabxanacı dialogunu nəzərdə tutan yeganə strukturdur. Hələlik bu dialogdan kənar informasiyanın mötəbərliyini və yüksək relevantlığını təmin edən digər üsullar hələ ki mövcud deyil.

Məsələn, kiçik bir misal. Bir məktəb kitabxanasına yüz min nüsxə fondu olan kitabxana yaratmaq olar ki ayrıca götürülsə zəngin fond hesab edilə bilər, lakin həmin məktəbin tədrisinə dəstək olmaq baxımından yararsız olar. Əyər bu misalı dövlət idarəetmə strukturlarına aid etmək olarsa böyük informasiya xaosu ilə qarşılaşarıq. Deməli informasiya xidmətinin müvəffəqiyyəti fondun böyüklüyündə deyil əslində onun rasionallığındadır. Bütün dövrlərdə belə bir rasionallığı təmin edən faktor peşəkar kitabxanacı faktoru olmuşdu.

Global informasiya məkanında gündən günə artmaqda olan informasiya kütlələrinin tamamına sahib olmaq istəyi həm mümkünsüz hə də lazımsızdır. Əyər peşəkar kitabxana informasiya fəaliyyəti tətbiq olunaraq tələb və təklif meyaarları düzgün öyrənilir, informasiya prosesi, informasiya məhsulu düzgün qiymətləndirilirsə yüksək göstəricilər əldə etmək mümkündür. Kitabxanaşünaslığın müasir problemləri əsərində professor A.A.Xələfov göstərir ki müasir texnologiyalarının tətbiqi, məlumat kütlələrinin coxalması, istehlakçı sorgularının mürəkkəbləşməsi kitabxanaşünaslığın nəzəriyyəsinə yeni baxışlar tələb edir.

.Bu gün istehlakçı tələbləri, informasiya sorgusunun forma və üsulları, informasiyanın axtarış üsulları mürəkkəbləşdikcə yeni peşəkarlıq səviyyəsi, informasiyanın, informasiya prosesinin, informasiya məhsulunun yeni meyarlarla qiymətləndirilməsini tələb edir.

Bəs kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi necə baş verir?

Klassik iqtisadi ədəbiyyat qiymətqoymanı aşağıdakı formula ilə müəyyənləşdirir:

$$Q = \text{Mayadəyər} + \text{gəlir} + \text{vergi}$$

Bir çox hallarda yuxarıdakı qiymət formuluna marketing xərcləri də əlavə olunur ki, bu da qiymət əmələ gəlmədə mühüm rol oynayır. Müasir qloballaşmış cəmiyyətdə Ma daha da əhəmiyyətini artırmaqdadır.

Informasiyalaşmış cəmiyyətin formalaşması tələb edir ki, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi daha diferensial həyata keçirilsin və özünü daha konkret formulalarda ifadə etsin.

Problemlə əlaqədar amerika, ingilis, rus tədqiqatçılarının əsərləri məsələyə yalnız bir istiqamətdə şərh verməklə kifayətlənir. İngilis tədqiqatçısı B.Piterin “Отценки деятельности библиотек” (rus dilinə 2009-cu ildə tərcümə olunmuş monqrafıyası nəzərdə tutulur) əsəri bu istiqamətdə diqqəti cəlb edir.

Kitabxana –informasiya fəaliyyətinin mürəkkəb funksionallığını nəzərə alaraq B.Piter qiymətləndirmə və dəyərləndirmə kateqoriyalarını bir-birindən ayırır və təhlil edir. Tədqiqatçının qiymətləndirmə modelinə “məqsəd” funksiyasını tərəfimizdən əlavə edərək aşağıdakı mənzərə qarşıya çıxır.

Resurs –Məqsəd-Proses-Məhsul-Nəticə-Təsir

Bu kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin nümunəvi strukturu ola bilər.

Informasiyanın qiymətləndirilməsi işində mütəxəssislər əsasən aşağıdakı prizmadan məsələyə yanaşmağa səy göstərmişlər.

- 1.İnformasiyanın qiymətləndirilməsi
- 2.İnformasiya məhsulunun qiymətləndirilməsi
- 3.İnformasiya prosesinin qiymətləndirilməsi
- 4.İnformasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi

Görkəmli rus tədqiqatçısı Yuzvinin hesab edir ki, informasiya qiymətsizdir. Təbiətin və cəmiyyətin inkişafını təmin edən əsas vasitədir. Digər mütəxəssislər informasiya məhsulunu ona sərf olunan iş vaxtı büdcəsi və proseslərin dəyərləri məcmusunda qiymətləndirirlər. Informasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində tədqiqatçılar daha geniş və məzmunlu fikirlər irəli sürmüşdür.

İnformasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində ABŞ tədqiqatçıları dəqiqlik və tamlıq kriteriyalarından istifadə etməyi tövsiyə edir. Məsələn, 10000 informasiya vahidi içərisində 50 vahid sorğuya uyğun gələn məlumat mövcuddur. Real axtarış imkanları bunun yalnız 25 vahidini tapıb üzə çıxarmağa imkan verir ki, bunlardan yalnız 20 mövzuya uyğun gəlir və 5 vahid sorğunu ödəmir . Bu zaman dəqiqlik $20/25 = 0,8$, tamlıq $2050 = 0,4$ formulu ilə ifadə olunur. Diqqəti cəlb edən həm də odur ki, bu formulalar kitabxana informasiya fəaliyyətinin ənənəvi xidməti zamanı olduğu kimi müasir kommunikasiya vasitələri ilə həyata keçirilən xidmət zamanı da tətbiq edilə bilər. Bu metodlardan müasir avtomatlaşdırılmış məlumat axtarış sistemlərində də istifadə olunmaqdadır və xidmətin effektivliyini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin keyfiyyətinin ölçülməsi metodları yalnız sistem olaraq əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Belə ki, təşkilati modelin sistemli analizinin keçirilməsi məqsədyönlüdür. Bu məqsədlə B.Piterin irəli sürdüyü qiymətləndirmə sisteminin strukturu son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Kitabxana informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı buna informasiya məhsulunun yaradılması istiqamətində həyata keçirilən proseslərin qiymətlər məmusu kimi baxmaq yalnız şərti olaraq qəbul edilə bilər. Belə ki, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin sosial-siyasi effektivliyinin qiymətləndirilməsi, pedoqoji və psixoloji effektivliyinin qiymətləndirilməsi fərqli meyarlarla hesablanır. Dövlət və milli maraqlara xidmət edən kitabxana-informasiya

fəaliyyəti zamanı informasiya xidmətinin qiymətləndirilməsi B.Piterin göstərilən alqoritmlərində “nəticə” və “təsir” funksiyalarının qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilməlidir.

Hal-hazırda kitabxana informasiya fəaliyyətinin məqsədlərinin qiymətləndirilməsi məqsədin xarakteri ilə şərh olunur. Məsələn, informasiya təhlükəsizliyi və milli maraqları əhatə edən məqsədlər ciddi maliyyələşməyə məruz qalır və geniş informasiya strukturlarının gündəlik işinə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət aparan tərəflər bir çox hallarda qiymətqoyma siyasətini məqsədlərə uyğunlaşdırır, bazar qiymətlərinin aşağı salınması və qaldırılması ilə manipulyasiyalar edir.

Eləcə də, nəticə və təsirlik kateqoriyaları sosial və siyasi əhəmiyyət daşıdığından onun qiymətləndirilməsində $Q=M+G+V$ formulu cavab vermir. Bu baxımdan kitabxana-informasiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsinə təklif olunan formulu aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

$$Q=M-(\dot{I}m+N+T)=0$$

Təqdim olunan formulda Q-kitabxana informasiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsi, M-məqsədlərə müvafiq ayrılmış maliyyə vəsaiti İm-informasiya məhsulunun dəyəri, N-nəticənin maliyyə ekvivalentini ifadə edir. Deməli $Q=0$ şərti məqsədlərə uyğun ayrılmış maliyyə vəsaiti müvafiq informasiya məhsuluna çevrilirsə və bu zaman müvafiq nəticə əldə olunursa (bu zaman hər istehlakçı üçün ayrılmış vəsaitin orta rəşional məbləği nəzərdə tutulur) və bu nəticələrin təsirliliyi məqsədlərə tam uyğun gəlirsə kitabxana informasiya fəaliyyətinin optimal qiyməti sifıra bərabər olur. Əgər bərabərlik sifırdan yüksəkdirsə kollektivin fəaliyyətinin effektivliyi, innovatik metodların və qabaqcıl təcrübənin tətbiqindən, əgər sifırdan aşağıdırsa kollektivin qeyri-peşəkarlığından, vəzifələrinin öhdəsindən gələ bilmədikləri barədə danışmaq olar.

B.Piterin alqoritmlərində bütün komponentlər bir-birini həm səciyyələndirir, həm də asılılıq yaradır. Məsələn, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin nəticəsi olaraq qarşıya çıxan informasiya məhsulu nəticədə informasiya resursuna çevrilir. İnformasiya axtarışı prosesləri eləcə də xidmət prosesləri məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi müəssisənin maddi-texniki bazasından asılı olmaq etibarlı ilə nəticələri özündən asılı edir və keyfiyyət effektivliyində təsir göstərir.

Alqoritmlərə əlavə etdiyimiz “məqsəd” komponenti əksər digər komponentlərin həm formalaşmasından, həm də qiymətləndirilməsində iştirak edir.

Məqsəd komponentinin qiymətləndirilməsi zaman və məkan göstəricilərindən asılı olaraq baş verir, maliyyələşdirmə siyasətini və sistemini törədir və konkret çərçivələrdə özünü ifadə edir. Məsələn, dövlətin tədris ədəbiyyatına ayırdığı maliyyə vəsaiti çərçivəsi, müxtəlif yönümlü kitabxana-informasiya müəssisəsinə ayrılmış büdcə vəsaiti, kitabxanaçı əməyinə verilən qiymətin fərqliliyi məqsədlərlə müəyyənləşir. Məqsədlər məhsulun qiymətinin də formalaşmasında iştirak edir. Bir sıra informasiya resursları konkret dəyər daşmasına baxmayaraq təmənnsiz və ödənişsiz yayılır ki, bu da qarşıya qoyulan məqsədlərə xidmət edir. Digər hallarda yüksək ödənişli informasiya bazarında gəlir əldə etməklə satılan informasiya da qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğundur.

İqtisadi nəzəriyyəçilər iddia edirlər ki, cəmiyyətin qloballaşması əmtəə iqtisadiyyatından maliyyə iqtisadiyyatına, qlobal cəmiyyətin informasiyalaşması isə maliyyə iqtisadiyyatından informasiya iqtisadiyyatına keçidi təmin etdi. Deməli informasiya iqtisadiyyatı şəraitində informasiya resurslarının, informasiya məhsulunun və informasiya proseslərinin qiymətləri, qiymətqoyma mexanizmləri müvafiq qanunlara, formullara əsaslanmalı və adekvat olmalıdır. Müasir qiymətləndirilmə təcrübəsi nəticələləri və təsirliliyi (İF-impakt faktoru) bir çox hallarda elmi ədəbiyyatın dövriyyəsinə özünü doğrulda bilir. Lakin bunu sosial ədəbiyyata, xüsusilə də bədii ədəbiyyata tətbiq etmək mümkün deyil. Rusiya Dövlət Kitabxanasının 2010-cu il statistik göstəricisinə görə ölkə üzrə D.Dansovanın əsərləri Dostayevskinin əsərlərindən daha çox dövriyyə edib, kitab yayım müəssisələrində satılıb, kitabxanalarda daha çox veriliş olunub. Bu hal D.Dansovanın “impakt faktorunu” artırır, lakin onu Dostayevskinin əsərlərindən daha qiymətli etmir. Eləcə də Tomson Reyterin əməkdaşı M. Tuncun qeyd etdiyi kimi Qazaxıstanın bir əyalətində tapılmış kurqanda aparılan arxeoloji qazıntılar Qazaxıstan üçün çox əhəmiyyətli məlumatı özündə əhatə edərsə də beynəlxalq reytingə görə İF göstəricisi sifıra bərabər ola bilər.

Elmi ədəbiyyatda İF-nın qiymətləndirilməsi əsasən isnadlar sisteminə əsaslanır. Hesab edək ki, bir kimya laboratoriyası mühüm layihə üzərində 6 il işləyir və layihənin sonunda elmi məqalə ilə çıxış edir. Tədqiqatçı qrupu iki professor və 6 tədqiqatçı heyətini əhatə etməklə altı ilin yekununda çap etdirdiyi elmi məqalədə maraqlı elmi nəticələr özündə əks edir və məqalənin impakt faktoru yüksək rəqəmlərə ifadə olunur. Bu göstəricilər yalnız bir il müddətində keçərli hesab edildiyindən, növbəti il üçün yeni göstəricilər hesablanır. Bu zaman həmin tədqiqata yalnız bir digər əsərdə istinad göstərilir və bu əsər də əhəmiyyətinə görə Nobel mükafatına və ya dövlət mükafatına təqdim olunur. Bu göstərici məqalənin impakt faktoruna təsir etmir.

İstinadlara əsaslanan qiymətləndirmənin şərti olması haqqında bir çox rus tədqiqatçıları öz əsərlərində qeyd edirlər. Lakin reytinglərin qiymətləndirilməsi prosesində hal-hazırda yeganə işlək mexanizm olduğundan, kommersiya xaraketri daşdığından isnadların təhlili yolu ilə impakt faktorun qiymətləndirilməsinin alternativini hələ ki, formalaşdırılmayıb.

İnformasiyanın marketinqi ilə məşğul olan bir sıra beynəlxalq qurumlar xüsusi qiymətoyma mexanizmləri tətbiq etməkdədirlər. Praktikada geniş yayılan bu metodları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1. İnformasiya vahidinə görə qiymətləndirmə
2. İnformasiyadan istifadənin zamana görə qiymətləndirilməsi
3. İnformasiyadan istifadəçilərin sayına görə qiymətləndirmə

Məsələn, Rusiya milli elektron kitabxanasından istifadə onlayn rejimində baş verir və istifadəçilərə bir sənəd (həcmindən asılı olaraq) 0,1-12 ABŞ dollarına satılır. Digər bir müəssisə Rusiya “kütləvi kitabxana” kompaniyası 25 Gb həcmində olan məlumatı istehlakçılara hər bir saat istifadə imkanı üçün 8 ABŞ dolları tələb edir. Digər bir müəssisə “Lexis Nexis” müəssisəsi illik abunəni kitabxanaların xidmət etdiyi əhalinin sayına görə müəyyənləşdirir. 50 min adam üçün 5000 ABŞ dolları, 100 min adam üçün 8 min ABŞ dolları, 250 min adam üçün 10 min, 500 min üçün 20 min, 1 milyon üçün 35 min, 2 milyon üçün 60 min, 2 milyondan çox potensial istehlakçısı olan kitabxanalar şəbəkəsi üçün 70 min ABŞ dolları qiymət müəyyənləşdirir.

İnformasiya bazarında xüsusi aktivlik edən informasiya resurs mərkəzlərinin qiymətləri təhlil olunarkən müşahidə olunur ki, qiymətlərə marketinq texnologiyaları, xüsusi PR kompaniyaları ciddi təsir göstərir. Tədricən informasiya kapitallaşır.

İqtisadi münasibətlərin informasiyalaşdırılmasının sürətlə artdığı müasir mərhələdə bazar münasibətlərinin inkişafı yeni global bazarın informasiya xidmətləri bazarının meydana gəlməsinə tələb edir və bu bazar formalaşmaqdadır. Tərkibinə, maraqlarına və qarşıya qoyduqları məqsədlərinə görə müxtəlif olan subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdə tutan müasir bazar münasibətlərinin spesifikasiyası, hər kəs üçün informasiya resurslarından istifadə imkanı yaradan yeni bir mərhələnin formalaşmasını tələb edir.

Yəqin ki hələ bir müddət informasiya bazarında şərti “xaos” şəraiti davam edəcək. Yaxın zamanlarda informasiya bazarının tənzimlənməsi məqsədilə dünya çapında bir çox hüquqi və təşkilati tədbirlər həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. 3 cilddə. B.: BDU, 2003.
2. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. B. BDU.2011. -370 s.
3. Xələfov A.A.Kitabxanaşünaslığın müasir problemləri.Bakı.BDU-nun nəşri. 2012. 56 s.
4. Kazimi P.F. İnformasiya mühəndisliyi kitabxana fəaliyyətində . B. BDU., 2011.-230 s.
5. Kitabxanalarda ödənişli xidmətlərin təşkili (tərtibatçı Ənvərqızı (Məmmədova K.) Bakı, MEK, 2008.-120 s.
6. Məmmədov M. Ə. Kitabxanaların idarə olunmasında marketinqin rolu//Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-B., 2009.-N1,- s.47-54
7. Qurbanov A.,Kazimi P.,İsmayılova N. Kitabxana informasiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatı.Bakı.Mütərcim.2012. 362 s.
8. Qurbanov A.,Kazimi P.,Məmmədov M.,Kitabxana informasiya fəaliyyətinin menecmenti və marketinqi. Bakı.Mütərcim. 2012. 280 s.
9. Сулова И.М. Ключев В. К. Менеджмент библиотечно-информационной деятельности. М. Профессия.2011.-610 стр.
10. Колесникова М.Н. Менеджмент библиотечно-информационной деятельности.2009.-390 стр.
11. Казими П.Ф. О демократичности библиотечной работы. Курск. Журнал научных публикаций . 2011.-стр.102-105
12. Казими П. Информационная инженерия.Германия.Ламберто Академия Пубliqueйшн. 2013. 84 с.
13. Ильяева ИА. , Маркова В.Н. Стратегическое управление библиотекой. М., Кнорус, 2008.-184 стр.
14. Голубенко Н.Б. информационные технологии в библиотечном деле. Ростов н/д, Феникс, 2012, 282 стр.
15. Форсайт Патрик. Маркетинг в книгоиздании. - М.; Школа издательского и медиа бизнеса, 2012.-221 стр.
16. Брофи Питер. Оценка деятельности библиотек: Принципы и методы.-М.; «Омега-Л», 2009.-357 стр.